

M I M O P O U T A I L U Z Í
=====

(Beyond the Chains of Illusion, New York 1962.)

Spolu s Einsteinem byli Marx a Freud architekty moderního věku. Všichni tři byli proniknuti přesvědčením o základní uspořádanosti reality, základním postojem, který vidí v přírodních pochodech - jejichž je člověk součástí - nejen tajemství, která mají být objevena, nýbrž vzor a plán, který má být zkoumán. Proto se jejich dílo, každé svým vlastním jedinečným způsobem, podílí na prvcích nejvyššího umění stejně jako vědy, nejvyššího výrazu touhy člověka po pochopení, jeho potřeby vědní. V této knize se však věnuji pouze Marxovi a Freudovi. Spojením jejich jmen by mohl snadno vzniknout dojem, že je považují za dva muže stejné velikosti a stejného historického významu. Na začátku chci objasnit, že tomu tak není. Sotva je třeba říci, že Marx je postava světového historického významu, s níž v tomto ohledu nemůže být Freud naprosto srovnáván. I když někdo pociťuje hlubokou lítost nad skutečností, že v téměř jedné třetině světa se káže "zvrhlý" marxismus, nezmenšuje tato skutečnost Marxův jedinečný historický význam. Avšak zcela mimo tuto historickou skutečnost považují Marxe za myslitele mnohem větší hloubky a většího rozhledu než Freuda. Marx byl schopen spojit duchovní dědictví osvícenského humanismu a německého idealismu s realitou ekonomických a společenských skutečností a položit tak základy nové vědy o člověku a společnosti, jež je empirická a současně naplněna duchem západní humanistické tradice. Vzdor tomu, že většina systémů, které o sobě tvrdí, že mluví Marxovým jménem, tohoto ducha humanismu popírá a překrucuje, věřím, jak se budu snažit v této knize ukázat, že renesance západního humanismu přizná Marxovi znovu jeho přední místo v dějinách lidského myšlení. Avšak i když bylo toto vše řečeno, bylo by naivní ignorovat Freudův význam proto, že nedosáhl Marxovy výše. Freud je zakladatel skutečně vědecké psychologie a jeho objev neuvědomělých procesů a dynamické povahy charakterových rysů je jedinečným příspěvkem vědě o člověku, která změnila obraz člověka pro všechny budoucí časy.

Společný základ

Před zahájením diskuse o detailech Marxových a Freudových teorií bych v krátkém náčrtu rád popsal základní premisy společné oběma myslitelům, společnou půdu, ze které vyrůstá jejich myšlení.

Tyto základní myšlenky mohou být nejlépe vyjádřeny ve třech krátkých výrocích, z nichž dva jsou římské, jeden křesťanský. Tyto výroky jsou: 1. De omnibus est dubitandum (O všem je nutno pochybovat). 2. Nihil humanum a mihi alienum puto (Nic lidského nepovažuji za sobě cizí - Terentius¹⁾). 3. Pravda vás učiní svobodnými.

První rčení je výrazem toho, co by bylo možno nazvat "kritickou náladou". Tato nálada je charakteristická pro moderní vědu. Avšak zatímco v přírodních vědách se pochybnost týká především svědectví smyslů, z doslechu a tradičních názorů, v myšlení Marxe a Freuda se týká pochybnost zejména myšlenek člověka o sobě a o jiných.

1) O těchto dvou výrocích se Marx zmiňoval jako o svých oblíbených zásadách. Viz E. Fromm, Marx's Concept of Man (New York: Frederick Ungar Publishing Co., Inc., 1961).

Jak se pokusím podrobně ukázat v kapitole o vědomí, byl Marx přesvědčen, že většina toho, co si myslíme o sobě a o jiných je čirá iluze, je to "ideologie". Byl přesvědčen, že naše individuální myšlenky jsou formovány podle idejí, které rozvíjí jakákoli daná společnost a že tyto ideje jsou určovány zvláštní strukturou společnosti a způsobem, jakým tato společnost funguje. Pro Marxe je charakteristický bdělý, skeptický, pochybovačný postoj vůči všem ideologiím, idejím a ideálům. Vždy je podezřívá, že zastírají ekonomické a sociální zájmy, a jeho skepticismus byl tak silný, že sotva kdy dokázal užít slov jako svoboda, pravda, spravedlnost - právě pro skutečnost, že se tato slova propůjčují k tolika zneužitím, a nikoli proto, že by svoboda, spravedlnost a pravda pro něho nebyly nejvyššími hodnotami.

Freud myslel ve stejné "kritické náladě". Jeho celou psychoanalytickou metodu by bylo možno označit za "umění pochybovat". Když na něho zapůsobily jisté hypnotické experimenty, které ukazovaly, do jaké míry může osoba v transu věřit v realitu toho, co zjevně není reálné, zjistil, že většina představ osob, které nejsou v transu, se rovněž neshodují se skutečností a že na druhé straně většina z toho, co je skutečné, není uvědomělé. Marx se domníval, že základní realitou je společensko ekonomická struktura společnosti, zatímco Freud věřil, že touto základní realitou je libidní organizace individua. Oba však měli stejnou nelítostnou nedůvěru k frázím, myšlenkám, racionalizacím a ideologiím, jež naplňují mysl lidí a jež tvoří základ toho, co omylem považují za realitu.

Tento skepticismus vůči "obecnému myšlení" je neoddelitelně spojen s vírou v osvobozující sílu pravdy. Marx chtěl osvobodit člověka z pout závislosti, z odčizení, z otrockého podřízení ekonomii. Jaká byla jeho metoda? Nikoliv síla, jak se většinou věří. Marx chtěl získat mysl většiny lidí. Zatímco násilí by podle něho bylo možno užít, kdyby měla menšina silou čelit vůli většiny, nebyl pro Marxe hlavní otázkou mechanismus získání moci ve státě, nýbrž získání mysli lidí. Ve své "propagandě" užívali Marx a jeho legitimní následovníci opačné metody než jakou užívají všichni politikové. Marx nechtěl ovlivňovat demagogickým přesvědčováním, vyvolávajícím polohypnotické stavy podporované strachem z teroru, nýbrž apelováním na smysl pro realitu, pravdou. Předpoklad, který je podkladem Marxovy "zbraně pravdy" je stejný jako u Freuda: člověk žije s iluzemi, protože tyto iluze činí bídu skutečného života snesitelnou. Může-li poznat iluze jako takové, tj. může-li se probudit ze stavu polosnu, může opět dostat rozum, uvědomit si své vlastní síly a možnosti a změnit realitu takovým způsobem, že iluze již nejsou nutné. "Falešné vědomí", tj. překroucený obraz reality, oslabuje člověka. Styk s realitou, adekvátní obraz reality jej činí silnějším. Proto Marx věřil, že jeho nejvýznamnější zbraň je pravda, odhalování reality za iluzemi a ideologiemi, které ji zastírají. Zde spočívá důvod jedinečného rysu marxistické propagandy: je to citová výzva pro jisté politické cíle, smíšená s vědeckou analýsou sociálních a historických jevů. Nejlepší známým příkladem takové směsi je ovšem Komunistický manifest. Obsahuje ve stručné formě brilantní a jasný rozbor historie, vlivu ekonomických činitelů, třídních vztahů. Současně je to politická výzva, končící vášnivě citovou výzvou k dělnické třídě. Skutečnost, že politický vůdce musí být současně společenským vědcem a spisovatelem, dokázal nejen Marx, Engels, Bebel, Jaurès, Rosa Luxemburgová, Lenin a četní další. Vůdce socialistického hnutí byli spisovatelé a badatelé ve společenských vědách a politice. (Dokonce Stalin, člověk malého literárního nebo vědeckého talentu, byl nucen psát knihy nebo je dávat psát pod svým jménem, aby dokázal své oprávnění být nástupcem Marxe a Lenina.) Ve skutečnosti se však za Stalina tento aspekt socialismu změnil.

Zatímco pro Marxe byla pravda zbraní, která měla přivodit společenskou změnu,

pro Freuda byla zbraní, která měla přivodit individuální změnu; uvědomělost byla hlavním činitelem ve Freudově terapii. Jestliže, jak Freud zjistil, může pacient proniknout do fiktivního charakteru svých vědomých představ, může-li zachytit realitu za těmito představami, může-li učinit nevědomé vědomým, dosáhne síly zbavit se svých nerozumností a změnit se. Freudův cíl, "Kde je 'id' tam musí být 'ego'," může být uskutečněn pouze úsilím rozumu proniknout fikcemi a dospět k vědomí reality. Je to právě tato funkce rozumu a pravdy, která dodává psychoanalytické terapii její jedinečný rys mezi všemi formami terapie. Každý rozbor pacienta je nový a originální výzkumný čin. Je ovšem pravda, že zde jsou všeobecné teorie a zásady, kterých může být užíváno, neexistuje však žádná "formule", která by mohla být aplikována u jednotlivého pacienta, nebo mu pomoci v případě, že by byla aplikována. Stejně jako podle Marxe musí být politický vůdce společenským vědcem, tak podle Freuda musí být terapeut vědcem schopným provádět výzkum. Pro oba je pravda základním prostředkem ke změně, v jednom případě společnosti, ve druhém jedince; uvědomělost je klíč k sociální a individuální terapii.

Marxův výrok "požadavek vzdát se iluzí o postavení je požadavkem vzdát se postavení, jež potřebuje iluze", by byl mohl říci také Freud. Oba chtěli osvobodit člověka od pout jeho iluzí, aby mu mohli umožnit probudit se a jednat jako svobodný člověk.

Třetí základní prvek společný oběma systémům je jejich humanismus. Humanismus ve smyslu, že každý člověk reprezentuje celé lidstvo; tedy, že nemůže být nic lidského, co by mu mohlo být cizí. Marx byl zakořeněn v této tradici, mezi jejíž nejvýznamnější representanty patří Voltaire, Lessing, Herder, Hegel a Goethe. Freud vyjádřil svůj humanismus především ve svém pojetí nevědomého. Předpokládal, že všichni lidé mají společné nevědomé touhy a tedy, že si mohou navzájem porozumět, jestliže se odváží ponořit se do podsvětí nevědomého. Freud dokázal zkoumat neuvědomělé fantazie svého pacienta bez pocitu rozhořčení, odsouzení nebo dokonce překvapení. "Látka, ze které se dělají sny" stejně jako celý svět nevědomého se staly předmětem zkoumání právě proto, že Freud uznával jejich hluboce lidské a všeobecné vlastnosti.

Pochybnost, síla pravdy a humanismus jsou řídícími a hybnými principy Marxova a Freudova díla. Tato úvodní kapitola, jež se zabývá společnou půdou, ze které vyrůstly myšlenky jich obou, by byla okleštěna, kdyby se nezabývala alespoň jedním dalším rysem společným oběma systémům: jejich dynamickým a dialektickým přístupem ke skutečnosti. Pojednání o této otázce je tím významnější, proto, že v anglosaských zemích byla hegelovská filosofie po dlouhou dobu mrtvým předmětem, takže Marxův a Freudův dynamický přístup není pohotově chápán.

Marx měl předchůdce stejně jako Freud. Každý z nich však poprvé přistoupil ke svému předmětu zkoumání v duchu vědeckého chápání. Pro společnost a pro jedince učinili to, co fyziologie učinila pro živou buňku a teoretická fyzika pro atom. Marx viděl společnost jako složitou strukturu s různými protikladnými, avšak poznatelnými silami. Znalost těchto sil umožňuje pochopení minulosti a do jisté míry předvídání budoucnosti - předvídání nikoli ve smyslu událostí, které nutně nastanou, nýbrž spíše omezených alternativ mezi kterými musí člověk volit.

Freud zjistil, že člověk jako mentální entita je strukturou sil, z nichž mnohé jsou protikladné, jež je vybavena energií. I zde záleží na vědeckém úkolu pochopení kvality, intenzity a směru těchto sil, aby bylo možno pochopit minulost a předvídat alternativy pro budoucnost. Také zde je možná změna pouze do té míry, jak to dovoluje daná struktura sil. Nadto vyžaduje skutečná změna ve smyslu změn energie.

v rámci dané struktury nejen hluboké pochopení těchto sil a zákonů, podle kterých se pohybují, nýbrž také velké úsilí a vůli.

Společná půda, z níž vyrostly jak Marxovy tak Freudovy myšlenky, je v konečné analýze pojetí humanismu a humanity, jež sahá zpět do židovsko-křesťanské a řecko-římské tradice, znovu vstoupilo do evropské historie s renesancí a plně se rozvinulo v 18. a 19. století. Humanistickým ideálem renesance bylo rozvinutí celého, všestranného člověka (homo universale), který byl považován za nejvyšší výkvět přírodního vývoje.

Freudova obrana práv člověka na přirozené výpady proti silám společenské konvence, stejně jako jeho ideál, že rozum kontroluje a zušlechťuje tyto výpady, je součástí tradice humanismu. Marxův protest proti společenskému řádu, v němž je člověk mrzačen svou podřízeností ekonomii a jeho ideál plného rozvinutí celého, neodcizeného člověka, je součástí téže humanistické tradice. Freudův pohled byl zúžen jeho mechanistickou, materialistickou filosofií, která interpretovala potřebu lidské přirozenosti jako v podstatě sexuální. Marxův pohled byl mnohem širší právě proto, že viděl mrzačící účinek třídní společnosti a mohl tak mít vidinu nezmrzačeného člověka a možností jeho rozvoje právě tenkrát, až se společnost stane zcela lidskou. Freud byl liberální reformátor; Marx byl radikální revolucionář. Při svých odlišnostech mají společnou nekompromisní vůli osvobodit člověka, stejně nekompromisní víru v pravdu jako nástroj osvobození a přesvědčení, že podmínka tohoto osvobození spočívá ve schopnosti člověka zlomit pouto iluze.

Jak psychologie tak sociologie má za svůj předmět člověka. O člověku se mohu dovědět mnoho tím, že jej budu pozorovat jako jakýkoli jiný předmět. Jako pozorovatel stojím proti svému "předmětu" ("předmět" a "námitka" mají stejný kořen; v němčině, Gegenstand "protistojící"), abych jej zkoumal, popsal, změřil, zvážil - přece však nechápu to, co je živé, zůstává-li to "předmětem". Chápu člověka pouze v postavení vztahu k němu, když přestane být odštěpeným předmětem a stane se částí mne, nebo, ještě správněji, stane-li se "mnou", zůstane-li však rovněž "ne mnou". Zůstanu-li vzdáleným pozorovatelem, vidím pouze zjevné chování a je-li to vše, co chci znát, mohu být spokojen s tím, že jsem pozorovatel. Avšak v tomto postavení mi uniká celek druhé osoby, její plná realita. Popsal jsem jej z tohoto či jiného aspektu - avšak nikdy jsem se s ním nesetkal. Pouze jsem-li vůči němu otevřen a odpovím mu, a to je právě tehdy, jestliže k němu mám vztah, vidím člověka jako jsem sám; vidět jej pak znamená znát jej.

Jak mohu vidět druhého, jsem-li pln sám sebe? Být naplněn sám sebou znamená, být naplněn vlastním obrazem, vlastní chtivostí nebo vlastní úzkostí. Neznamená to však "být sám sebou". Potřebuji skutečně být sám sebou, abych viděl druhého. Jak bych mohl porozumět jeho strachu, jeho smutku, jeho osamělosti, jeho naději, jeho lásce - dokud jsem nepocítil svůj vlastní strach, smutek, svou osamělost, naději nebo lásku? Jestliže neumím mobilizovat svou vlastní lidskou zkušenost, mobilizovat ji a spojit se s člověkem jako jsem sám, mohu dospět k tomu, že budu vědět mnoho o něm, nebudu jej však nikdy znát. Být otevřen je podmínka, která mi umožní být jím naplněn, být jím prosáknut; avšak já musím být já, jak bych jinak mohl docílit toho, abych já byl otevřen? Potřebuji být sám sebou, to jest, svým vlastním, autentickým, jedinečným "já", abych mohl sám sebe zahodit, abych mohl překonat iluzi reality tohoto jedinečného sama sebe. Dokud jsem nestanovil svou vlastní identitu, dokud jsem se plně nevymanil z lůna, z rodiny, ze svazků rasy a národa - jinými slovy, dokud jsem se plně nestal individuem, svobodným člověkem, nemohu zahodit toto individuum a získat tak zkušenost, že nejsem ničím jiným, než kapkou vody na hřebenu vlny. oddělenou entitou na zlolek vteřiny.

Být ve vztahu, být spojen, znamená být zúčastněn. Jsem-li spíše účastníkem než vzdáleným pozorovatelem, stávám se zainteresovaným (inter-esse znamená "být uvnitř"). "Být uvnitř" znamená nebýt mimo. Jestliže "jsem uvnitř", pak se svět stává mou záležitostí. Tato záležitost může být záležitost zničení. "Zájem" sebevraha na sobě samém je zájem se zničit, stejně jako "zájem" vraha na světě je zájem jej zničit. Avšak tento poslední zájem je patologický; nikoli proto, že "člověk je dobrý", nýbrž proto, že snaha zachovat se je v povaze života samého; "být uvnitř" světa znamená mít zájem o život a růst sebe samého i všech ostatních bytostí.

Zúčastněná znalost, znalost "jsoucí uvnitř", pak vede k touze pomoci; je to, užijeme-li tohoto slova v širokém smyslu, terapeuticky orientovaná znalost. Tato kvalita zúčastněné znalosti nalezla svůj klasický výraz v budhistickém myšlení. Když Buddha viděl starého člověka, chorého člověka, mrtvého člověka, nezůstal vzdáleným pozorovatelem; byl pohnut k tomu, aby uvažoval o otázce, jak by mohl být člověk zachráněn před utrpením. Byla to jeho snaha pomoci člověku, která přivedla Buddhu k jeho poznatku, že může-li se člověk osvobodit od své chtivosti a nevědomosti, může se osvobodit od utrpení. Od té doby, co se zaměření na svět stalo vášnivě zúčastněným, dává se všechno uvažování o světě odlišnými cestami. Nejprostší příklad pro to poskytuje lékařství. Kolik lékařských objevů by bylo bývalo učiněno bez přání léčit? Je to tatáž snaha, která je základem všech Freudových objevů. Kdyby nebyl poháněn přáním léčit duševní poruchy, jak by byl mohl objevit podvědomí v různých zakukleních, v nichž se projevuje, v symptomech a snech? Nesoustavné a nezúčastněné pozorování zřejmě zřídka vede k významnému poznání. Všechny otázky kladené intelektem jsou determinovány naším zájmem. Tento zájem, který zdaleka není protikladem ke znalosti, je její skutečnou podmínkou za předpokladu, že je smíšen s rozumem, tj. se schopností vidět věci tak jak jsou, "nechat je být".

K tomuto poznání mi velmi pomohla má činnost psychoanalytika. Byl jsem vyškolen v souhlasu s přísně ortodoxním freudovským postupem analýzy pacienta, při které se sedí za ním a naslouchá jeho asociacím. Tato technika psychoanalýzy byla formována v linii laboratorního experimentu: pacient byl "objekt", analytik pozoroval jeho volné asociace, sny atd. a rozebíral materiál poskytnutý pacientem. Předpokládalo se, že analytik je vzdáleným pozorovatelem, spíše zrcadlem než účastníkem. Čím déle jsem tímto způsobem pracoval, tím méně jsem se cítil spokojen. Především jsem se při analytické práci často stával unaveným nebo dokonce ospalým; často jsem pocítoval úlevu, když analytická hodina skončila. Co však bylo horší, měl jsem stále méně pocit, že skutečně rozumím pacientovi. Jistě jsem se naučil "interpretovat" a naučil jsem se to natolik, že při mém způsobu interpretace se pacientovy asociace a sny hodily k mým teoretickým předpokladům. Avšak stále jsem mluvil o pacientovi spíše než k němu - při čemž jsem cítil, že mi unikalo mnoho z toho, čemu jsem měl rozumět. Nejprve jsem se zcela přirozeně domníval, že všechny tyto pochybnosti vznikají z mého nedostatku zkušenosti. Když však tyto pochybnosti rostly spolu s mou zkušeností, místo aby se zmenšovaly, počal jsem pochybovat o metodě, které jsem užíval. Pobízen a povzbuzován kolegy, kteří měli podobné zkušenosti, počal jsem tápat, abych našel novou cestu. Nakonec jsem našel tento prostý způsob: místo toho, abych byl pozorovatelem, musel jsem se stát zúčastněným; spojit se s pacientem; od centra k centru spíše než od periferie k periférii. Zjistil jsem, že mohu začít vidět v pacientovi věci, které jsem dříve nepozoroval, že jsem mu začal rozumět, spíše než abych interpretoval to, co říkal, a že jsem se již sotva kdy cítil během analytické hodiny unaven. Současně jsem si ověřil, že je možno být plně objektivní i tehdy, jsem-li plně zúčastněn. "Objektivní" zde znamená vidět pacienta tak jaký je a nikoli tak jak si přeji, aby byl. Být objektivní je však možné pouze tehdy,

jestliže nechceme nic pro sebe, ani pacientův obdiv, ani jeho pokoru, dokonce ani jeho "léčení". Jestliže se toto zdá být v rozporu s tím, co jsem řekl dříve, totiž, že právě přání pomoci oplodňuje naše myšlení, chtěl bych zdůraznit, že ve skutečnosti zde není žádný rozpor. Při skutečné snaze pomoci nechci nic pro sebe, nejsem ani zraněn ve své ješitnosti, jestliže se pacientův případ nezlepšuje, ani nejsem povznesen "svým" úspěchem, jestliže se uzdraví.

To, co platí pro psychologii, platí také pro sociologii. Nezáleží-li mi na společnosti, pak mé uvažování o společnosti nemá ohnisko; není ničím více, než slepým tápáním, i když je slepota zastírána scuborem "údajů" a působivých statistik. Záleží-li mi na člověku - a jak může být zájem o lidského jedince oddělen od zájmu o společnost, jejíž je jedinec součástí? - ohromí mne utrpení, které společnost působí, a ovládne mne přání omezit toto utrpení, aby se pak pomohlo člověku stát se plně lidským. Má-li někdo zájem o člověka, pak tento zájem vzbuzuje různé otázky: jak může být člověk svobodný, jak může být plně lidský, jak se může stát tím, čím by mohl být? Byl to tento zájem, který přivedl Marxe k jeho velkým objevům. Tyto objevy, stejně jako jakýkoli jiný vědecký objev, nebyly všechny správné; ve skutečnosti jsou dějiny vědy dějinami omylů. To platí pro Marxovy stejně jako pro Ferudovy teorie. Nezáleží na tom, aby nový názor byl nutně posledním slovem pravdy, nýbrž na tom, aby byl plodný, to jest, aby vedl k dalším objevům a co více: záleží na tom, že při objevování pravdy se člověk sám mění, neboť se stává uvědomělejší a může přenášet toto větší uvědomění na ty, kdo přicházejí po něm.

Vzájemný vztah mezi zájmem a znalostí byl často - a právem - vyjadřován jako vzájemný vztah mezi teorií a praxí. Jak jednou napsal Marx, svět nesmíme pouze vykládat, nýbrž musíme jej změnit. Vskutku, výklad bez úmyslu změny je prázdný; změna bez výkladu je slepá. Výklad a změna, teorie a praxe nejsou dva oddělení činitele, které je možno spojovat; souvisejí vzájemně tak, že poznání je oplodňováno praxí a praxe je řízena poznáním; jak teorie tak praxe mění svou povahu jakmile přestanou být odděleny.

Problém vzájemného vztahu mezi teorií a praxí má ještě další stránku, spojitost mezi inteligencí a charakterem. Každý jedinec se totiž narodí s jistou úrovní inteligence a žádné psychologické faktory nejsou odpovědný za to, je-li idiot nebo genius. Avšak idioti a geniové jsou výjimky; to, co na mne působilo stále silněji, byla hloupost velké většiny lidí, kteří nespádají do žádné z těchto krajních kategorií. Nemám na mysli nedostatek toho druhu inteligence, který se měří inteligenčními testy, nýbrž neschopnost chápat méně zjevné příčiny jevů, pozorovat rozpory v jednom jevu nebo spojovat různé a zjevně nesouvisející činitele. Tato hloupost se nejvíce projevuje v názorech, které mají lidé na osobní vztahy a společenské záležitosti. Proč lidé nejsou schopni vědět nejzřejmější skutečnosti v osobních a společenských záležitostech a místo toho se utíkají k povrchním frázím, které jsou do nekonečna opakovány, aniž by se o nich někdy zapochybovalo? Inteligence je bez ohledu na vrozenou schopnost z velké části projev nezávislosti, odvahy a živosti; hloupost je stejně tak výsledkem podřízenosti, strachu a vnitřního umrtvení. Jestliže podstatná část inteligence spočívá ve schopnosti zjišťovat souvislost mezi činiteli, jejichž vzájemný vztah dosud nebyl pozorován, neodváží se osoba, která se drží kliše a konvence, uvědomit si takové souvislosti; osoba, která se bojí se odlišit, neodváží se uznat fikce za to, co jsou, což se jí stává těžkou zábranou při odhalování skutečností. Malý chlapec v pohádce o císařových nových šatech, který vidí, že je císař nahý, není, konec konců, inteligentnější než dospělí, nemá však takovou snahu se přizpůsobit. Nadto je každý nový objev dobrodružství a dobrodružství vy-

žadují nejen určitý stupeň vnitřní jistoty, nýbrž také vitalitu a radost, kterou lze nalézt pouze v těch, pro které je život něčím více než uvolňováním napětí a vyhýbáním se bolesti. Pro snížení všeobecné úrovně hlouposti nepotřebujeme více "intelektu", nýbrž jiný druh charakteru; lidi, kteří jsou nezávislí, dobrodružní a kteří jsou zamilováni do života.

Nemohu opustit otázku intelektu, aniž bych promluvil o jiném aspektu, o nebezpečí intelektualisace a zneužívání slov. Slovo je možno užívat bez významu, který má: slova mohou být prázdné skořápky a člověk se může naučit některým filosofickým, náboženským a politickým idejím jako cizímu jazyku. Skutečně, jedno z největších nebezpečí, kterému je nutno se vyhnout, je směřování slov a faktů; slovní fetišismus brání pochopení skutečnosti.

Credo

Věřím, že člověk je produkt přirozeného vývoje, že je částí přírody a přece ji převyšuje, neboť je nadán rozumem a vědomím sama sebe.

Věřím, že podstata člověka je zjiitelná. Tato podstata však není substance, která charakterizuje člověka ve všech dobách v průběhu dějin. Podstata člověka spočívá ve výše zmíněném rozporu vlastním jeho existenci a tento rozpor jej nutí reagovat, aby našel řešení. Člověk nemůže vůči tomuto existenciálnímu rozdělení zůstat neutrální a pasivní. Samotnou skutečností jeho lidskosti mu život klade otázku: jak překonat trhlinu mezi jím samým a světem mimo něj, aby bylo možno dospět k pocitu jednoty a jednosti s ostatními lidmi a s přírodou. Člověk musí odpovídat na tuto otázku v každém okamžiku svého života. Nejen - nebo pouze v první řadě - myšlenkami a slovy, ale svým způsobem bytí a jednání.

Věřím, že je určitý počet omezených a zjiitelných odpovědí na tyto otázky existence (dějiny náboženství a filosofie jsou katalogem těchto odpovědí); jsou to však v základě pouze dvě kategorie odpovědí. V jedné se člověk pokouší najít znovu soulad s přírodou sestoupením k předlidským formám existence, přičemž vylučuje své specificky lidské kvality rozumu a lásky. Ve druhé je jeho cílem plné rozvinutí jeho lidských sil až dospěje k nové harmonii s ostatními lidmi a s přírodou.

Věřím, že první odpověď je odsouzena k nezdaru. Vede ke smrti, zničení, k utrpení, nikdy však k plnému růstu člověka, nikdy k harmonii a síle. Druhá odpověď vyžaduje vyloučení chtivosti a egocentrismu, požaduje kázeň, vůli a úctu k těm, kteří mohou ukazovat cestu. Přestože však tato odpověď je obtížnější, je to jediná odpověď, která není předurčena k nezdaru. Ve skutečnosti má ještě před dosažením konečného cíle aktivita a úsilí, vynaložené na přiblížení se k němu, sjednocující a ucelující účinek, který zvyšuje životní energii člověka.

Věřím, že základní alternativou pro člověka je volba mezi životem a smrtí. Každý čin v sobě obsahuje tuto volbu. Člověk má svobodu k jejímu provedení, jeho svoboda je však omezená. Je zde mnoho příznivých a nepříznivých podmínek, které jej ovlivňují - jeho psychologická konstituce, podmínka specifické společnosti, do které se narodil, jeho rodina, učitelé a přátelé, s nimiž se setkává a které si volí. Úkolem člověka je rozšířit hranici svobody, posilovat podmínky, které vedou k životu proti těm, které vedou ke smrti. Život a smrt, jak zde o nich mluvíme, nejsou biologické stavy, nýbrž stavy bytí, vztahu ke světu. Život znamená stálou změnu, stálé rození. Smrt znamená zastavení růstu, zkonstatění, opakování. Je nešťastným osudem mnohých, že neprovedou tuto volbu. Nejsou ani živi ani mrtvi. Život se stane břemenem, bezúčelným podnikem, jakékoli zaměstnání je prostředkem k tomu, aby chránilo člověka před mukou bytí v zemi stínů.

Věřím, že ani život ani historie nemá konečný smysl, který opět dává smysl životu jednotlivce nebo ospravedlňuje jeho utrpení. Při uvažování o rozporech a slabostech, které ovládají jeho existenci, je jen přirozené, že člověk hledá "absolutno", které mu poskytuje ilusi jistoty a osvobozuje jej od konfliktu, pochybnosti a odpovědnosti. Avšak žádný bůh, ani v teologickém, filosofickém nebo historickém hávu, člověka nezachraňuje ani neztrácuje. Pouze člověk může najít cíl života a prostředky k uskutečnění tohoto cíle. Nemůže nalézt spásnou konečnou nebo absolutní odpověď, může však usilovat o takový stupeň intensity, hloubky a jasnosti zkušenosti, který mu dá sílu žít bez ilusí a být svobodný.

Věřím, že nikdo nemůže "spasit" druhého člověka tím, že provede volbu za něho. Vše, co může jeden člověk učinit pro druhého je to, že mu ukáže alternativy pravdivé a s láskou, avšak bez sentimentality nebo iluze. Konfrontace se skutečnými alternativami může v člověku probudit skrytou energii a umožnit mu, aby se rozhodl pro život, proti smrti. Nedokáže-li si zvolit život, nikdo jiný do něho nemůže život vdechnout.

Věřím, že jsou dvě cesty, jež vedou ke správné volbě. První je cesta povinnosti i morálních příkazů. Tato cesta může být účinná, musíme však přitom uvážit, že v průběhu tisíciletí pouze menšina plnila právě jen požadavky Desatera přikázání. Mnohem větší počet lidí páchal zločiny, když jim byly vydávány za příkazy těch, kdo měli moc. Druhá cesta spočívá v rozvíjení záliby smyslu pro spokojenost z činění toho, co je dobré nebo správné. Zálibou pro spokojenost nemíním potěšení v Benthamovském nebo Freudovském smyslu. Mám na mysli pocit zvýšené živosti, ve kterém si potvrzují své síly a svou identitu.

Věřím, že výchova znamená seznamování mládeže s nejlepším dědictvím lidstva. Protože však je mnoho z tohoto dědictví vyjádřeno slovy, je účinné pouze tehdy, jestliže se tato slova stanou realitou v osobě učitele a v praxi a struktuře společnosti. Pouze myšlenka, která se zhmotnila v těle, může ovlivnit člověka; myšlenka, která zůstává slovem, mění pouze slova.

Věřím ve zdokonalitelnost člověka. Tato zdokonalitelnost znamená, že člověk může dosáhnout svého cíle, neznamená však, že ho musí dosáhnout. Jestliže si jednotlivec nechce zvolit život a neroste, stane se nutně destruktivním, živou mrtvolou. Zloba a ztráta sama sebe jsou stejně reálné jako dobrota a živost. Jsou to druhotné možnosti člověka, jestliže se rozhodne neuskutečnit své prvotní možnosti.

Věřím, že člověk se pouze výjimečně narodí jako světec nebo jako zločinec. Většina z nás má sklony k dobru i ke zlu, i když se příslušná váha těchto sklónů s jednotlivci mění. Náš osud je tudíž z velké části určován vlivy, které vytvářejí a formují dané sklony. Rodina představuje nejvýznamnější vliv. Avšak rodina sama je především zástupkyní společnosti, převodovým pásem pro ty hodnoty a normy, které chce společnost vtisknout svým členům. Nejdůležitějším činitelem pro rozvoj jedince jsou tedy struktura a hodnoty společnosti, do které se zrodil.

Věřím, že společnost má jak povzbudivou tak zábrannou funkci. Pouze ve spolupráci s ostatními a v pracovním procesu rozvíjí člověk své síly, pouze v historickém procesu vytváří sám sebe. Současně však dosud většina společností sloužila cílům menšiny, která chtěla využívat většiny. Musely proto užívat své moci k ohlupování a zastrahování většiny (a tím nepřímo samy sebe), ve snaze zabránit většině lidí v rozvíjení všech sil; z toho důvodu byla společnost vždy v rozporu s lidskostí, se všeobecnými normami platnými pro každého člověka. Jedině tehdy, až se cíle společnosti ztotožní s cíli lidskostí, přestane společnost mrzačit člověka a podporovat zlo.

Věřím, že každý člověk představuje lidstvo. Lišíme se, pokud jde o inteligenci, zdraví, nadání. Všichni však jsme jedno. Všichni jsme světci a hříšníci, dospělí a děti, a nikdo není nadřazeným nebo soudcem druhého. Všichni jsme byli probuzeni spolu s Buddhou, všichni jsme byli ukřižováni s Kristem a všichni jsme zabíjeli a loupili s Džingischánem a Hitlerem.

Věřím, že člověk může získat představu celého universálního člověka pouze realizováním své individuality, nikdy však snahou omezit se na abstraktního společného jmenovatele. Úkolem člověka v životě je právě paradoxní úkol realizace jeho individuality, současně však jejího překonávání a dosažení všeobecné zkušenosti. Pouze plně rozvinuté individuální "já" může zahodit své ego.

Věřím, že Jediný Svět, který se vynořuje, se může stát skutečností pouze tehdy, až vznikne Nový Člověk - člověk, který vyvstal z archaických svazků krve a půdy a který se cítí být synem člověka, občanem světa, jenž je věren lidstvu a životu, spíše než jakékoli jeho výlučné části; člověk, který miluje svou zemi, protože miluje lidstvo, a jehož úsudek není zkreslován kmenovými závazky.

Věřím, že růst člověka je proces neustálého rození, trvalého probouzení. Obvykle jsme v polospánku a bdělí pouze natolik, abychom mohli vykonávat svou práci; nejsme však natolik v bdělém stavu, abychom mohli žít, což je jediný úkol, který je pro živou bytost důležitý. Velcí vůdcové lidstva jsou ti, kdo probudili člověka z jeho polospánku. Velcí nepřátelé lidstva jsou ti, kdo je uspávají, a nezáleží na tom, zda jejich uspávací nápoj je uctívání boha nebo zlatého telete.

Věřím, že vývoj člověka za uplynulých čtyři tisíce let historie vskutku vzbuzuje hrůzu. Člověk rozvinul svůj rozum do té míry, že řeší hádanky přírody a vymaň se ze slepé moci přírodních sil. Avšak právě v okamžiku svého největšího triumfu, kdy stojí na prahu nového světa, podlehl moci těch věcí a organizací, které sám vytvořil. Člověk vynalezl nový způsob vyrábění a učinil výrobu a rozdělování svým novým idolem. Uctívá práci svých rukou a redukoval sám sebe na služebníka věcí. Bere nadarmo jméno boha, svobody, lidskosti, socialismu; pyšní se svou silou - pumami a stroji - aby zastřel svůj lidský bankrot; chlubí se svou schopností ničit, aby skryl svou lidskou impotenci.

Věřím, že jediná síla, která nás může zachránit před sebezničením, je rozum; schopnost poznat nereálnost většiny idejí, které člověk zastává a proniknout k realitě, zastřené nesčetnými vrstvami klamu a ideologií; rozum, ne jako soubor znalostí, nýbrž jako "druh energie, síla, jež je zcela pochopitelná pouze ve své činnosti a svých účincích..." síla, jejíž "nejdůležitější funkce spočívá v její schopnosti vázat a rozlučovat."²⁾ Násilí a zbraně nás nezachrání; rozvaha a rozum snad ano.

Věřím, že rozum nemůže být účinný, nemá-li člověk naději a víru. Goethe měl pravdu, když řekl, že nejhlubší rozdíl mezi různými historickými obdobími je rozdíl mezi vírou a nevírou, a když dodal, že všechny epochy, v nichž převládá víra, jsou skvělé, povznášející a plodné, zatímco ty, v nichž převládá nevíra se ztrácejí, neboť nikdo nemá zájem oddat se neplodnému. Třinácté století, renaissance a osvícenství byly bezpochyby dobami víry a naděje. Obávám se, že se západní svět ve dvacátém století klame, pokud jde o skutečnost, že ztratil naději a víru. Vskutku, tam, kde není víry v člověka, nezachrání nás víra ve stroje před zánikem; naopak, tato "víra" pouze uspíší konec. Buď bude západní svět schopen vytvořit renesanci humanismu, v níž bude ústřední otázkou co nejúplnější rozvoj lidských stránek člo-

2) Ernst Cassirer, The Philosophy of the Enlightenment (Boston, Beacon Press, 1955), str. 13.

věka a nikoli výroba a práce - nebo západ zahyne jako již dříve mnoho velkých civilizací.

Věřím, že poznání pravdy není v první řadě věcí inteligence, nýbrž věcí charakteru. Nejdůležitějším prvkem je odvaha říci ne, neposlušnost příkazů moci a veřejného mínění; přestat spát a stát se lidským; probudit se a ztratit pocit bezmocnosti a marnosti. Eva a Prométheus jsou dva velcí vzbouřenci, jejich "provinění" právě osvobodilo lidstvo. Schopnost říci "ne" mající smysl předpokládá schopnost říci "ano" mající smysl. "Ano" vůči bohu znamená "ne" vůči Caesarovi; "ano" vůči člověku znamená "ne" vůči všem těm, kdo jej chtějí zotročit, vykořisťovat a ohlupovat.

Věřím ve svobodu, v právo člověka být sám sebou, prosadit se a bojovat proti všem, kdo se snaží zabránit mu v tom, aby byl sám sebou. Svoboda je však více než odstranění násilného tlaku. Je něčím více, než "osvobozením od". Je to "svoboda něčeho" - svoboda stát se nezávislým; svoboda být mnoho spíše než mít mnoho nebo užívat věcí a lidí.

Věřím, že člověk musí uvést přírodní a společenské síly pod svou uvědomělou a rozumnou kontrolu; nikoli však pod kontrolu byrokracie, která spravuje věci a člověka, nýbrž pod kontrolu svobodných a sdružených výrobců, kteří spravují věci a podřizují je člověku, který je mírou všech věcí. Alternativa není mezi "kapitalismem" a "komunismem", nýbrž mezi byrokratizmem a humanismem. Demokratický, decentralisující socialismus je uskutečněním těchto podmínek, které jsou nutné k tomu, aby se rozvinutí všech sil člověka stalo konečným cílem.

Věřím, že jednou z nejzhroubnějších chyb v životě jednotlivce a společnosti je uvážnutí ve stereotypních alternativách myšlení. "Lepší mrtvý než rudý", "odcizená průmyslová civilizace nebo individualistická předprůmyslová společnost", "znovu se vyzbrojit nebo být bezmocní", to jsou příklady takových alternativ. Vždy existují jiné a nové možnosti, které se stávají zjevnými pouze tehdy, když se člověk vymane ze smrtelných spár povrchních frází a když umožní hlasu lidskosti a rozumu, aby byl slyšen. Zásada "menšího zla" je zásadou beznaděje. Po většinu času pouze prodlužuje dobu před vítězstvím většího zla. Riskovat tím, že činíme, co je správné a lidské a že věříme v moc hlasu lidskosti a pravdy, je realističtější, než tak zvaný realismus oportunistů.

Věřím, že se člověk musí zbavit iluzí, jež jej zotročují a ochromují; že si musí uvědomit realitu v sobě a mimo sebe, aby vytvořil svět, který nepotřebuje žádné iluze. Svobody a nezávislosti lze dosáhnout pouze tehdy, až budou zlomena pouta iluze.

Věřím, že dnes je pouze jeden hlavní zájem: otázka války a míru. Člověk je způsobilý zničit všechny život na zemi, nebo zničit všechny civilizovaný život i hodnoty těm, kdo zbudou, vybudovat barbarskou, totalitní organizaci, která bude vládnout tomu, co zůstane z lidstva. Uvědomit si toto nebezpečí, prohlédnout dvojakou řeč, která se užívá na všech stranách k tomu, aby se lidem zabránilo vidět propast, ke které směřují, to je závazek, morální a rozumový příkaz, který dnes musí člověk respektovat. Jestliže to neučiní, budeme všichni odsouzeni k záhubě.

Kdybychom měli všichni zahynout v atomovém světovém požáru, nebude to proto, že člověk nebyl schopen stát se lidským, nebo že byl ve své přirozenosti zlý; bylo by to proto, že mu všeobecná hlouposti zabránila vidět realitu a jednat na základě pravdy.

Věřím ve zdokonalitelnost člověka, pochybuji však o tom, že dosáhne tohoto cíle, jestliže brzy neprocitne.